

A HAZAI VÁNDORISKOLÁK TÖRTÉNETÉHEZ
(1921–1948)

Hiába lapozgatjuk a Pedagógiai Lexikon köteteit, nemigen találjuk a *vándoriskolákra* vonatkozó címszót, sőt a *vándortanító*ra utalás is hiányzik, pedig nem egy esetben rendeletekben, utasításokban, kézikönyvekben, sőt a pedagógiai folyóiratok cikkeiben is gyakran olvashatunk róluk. Nemcsak a két világháború közötti időszakban, de a felszabadulás utáni években is gyakorta használták ezeket a kifejezéseket, s bizony a fogalom tartalma sem volt ismeretlen a tanítók, a tanyai szórványtelepek lakói körében. No, de vegyük a dolgokat sorjába. Ismeretes, hogy az 1868-as *népoktatási* törvény – több nyugat-európai államot megelőzve – a 6–12 évesek számára tankötelezettséget írt elő s egyben megteremtette a világi népoktatási hálózat kialakításának feltételeit. Sajnos, az oktatásügy helyzete a törvény elfogadása után csak minimális fejlődést mutatott s Eötvös József halála után is vontatottan haladt. Mint ismeretes a törvény megvalósítását számtalan tényező akadályozta, sőt azt is megfogalmazhatjuk, hogy a tankötelezettség maradéktalan végrehajtása sem történt meg. Nemcsak a kisebb falvak iskola nélkül felnövő, vagy esetleg csak 2–3 osztályt hiányosan elvégző nemzedékeire gondolunk, de utalnunk kell a kiterjedt tanyai, pusztai, majorsági, illetve tanyai szórványtelepülésekre is, ahol a gyermekek százai, ezrei maradtak analfabéták. E területeken különösen súlyossá vált a helyzet az 1920-as, 1930-as években.

Miután a kormányzat gyökeres megoldásra képtelennek bizonyult, az iskoláztatási kötelesség teljesítésének biztosításáról szóló 1921. évi XXX. tc. – 1921. július 25-én kelt – az alábbiakat fogalmazta meg: „Tanyákon vagy egyéb olyan helyeken, ahol az iskoláztatási kötelezettség teljesítését – beleértve a kötelező vasárnapi és ünnepnap templombajárást is – távolság vagy egyéb állandó jellegű természetű akadályok gátolják, a vallás és közoktatásügyi miniszternek jogában áll az érdekeltséget, uradalmat, községet a fennálló nehézségek elhárítására, szükség esetén külön iskolaállításra kötelezni.”¹ Ezzel ugyan alapvető változás még nem következett be, hisz a vallás- és közoktatásügyi miniszternek jóval később, csak 1922. december 21-én kelt a 130700. VIII. a. sz. rendelete, melyet az iskoláztatási kötelezettség teljesítésének biztosításáról szóló 1921. évi XXX. tc. végrehajtása tárgyában adott ki. A rendelet 10. pontja megállapította, hogy „A községek külterületén lévő tanyák, majorok, puszták, telepek tanköteles korban lévő gyermekeinek iskoláztatása népoktatásunk legégetőbb és legnehezebben megoldható kérdéseinek egyike. Égető, mert

¹ Az 1921. évi XXX. tc. az iskoláztatási kötelesség teljesítésének biztosításáról. Hivatalos Közlöny, 1921. okt. 16. 281.

igen sok iskolázatlan magyar gyermekről van szó; nehéz a megoldása, mert nagy távolságokat kell legyőzniük és manap szinte leküzdhetetlen nehézségek vannak az építkezés körül is. Mindazonáltal meg kell tennünk mindent, ami a tarthatatlan állapotok gyógyításához vezet”.²

Ugyancsak 1922. december 21-én jelent meg az 1921. évi XXX. törvénycikk és a 130700. VIII. a. VKM sz. alatt kiadott rendelet végrehajtási utasítása, amely a vándortanítói intézményt vezette be s egyben állandósította. Az utasítás 50. §-a az iskoláztatási kötelesség teljesítésének biztosítását taglalta a községek, városok külterületén. Az 51. § a tankötelesek rendes oktatásának biztosítását az alábbi módon kívánta rendezni (megoldani): „1. a tanköteleseket a szabályszerű időben, minden tanítási napon erre rendelt fuvarral, vagy rendelkezésre álló más közlekedési eszköz igénybe vételével a legközelebbi nyilvános elemi népiskolába és onnan haza szállíttatják; 2. a tanyai körzet tanköteleseinek oktatására vándortanítót alkalmaznak; 3. . . . a körzet tankötelesei részére külön elemi népiskolát állítanak és tartanak fenn.”³ Arra is kitért az utasítás, hogy a vándortanító alkalmazására vagy iskola állítására több tanya, illetőleg több tanyai körzet is egyesülhet. „Mindazok – olvassuk az utasítást –, akik vándortanító alkalmazásának a költségeihez hozzájárulnak . . . a községi iskolaadó alól mentesek”. Az utasítás értelmében „a tanyán, tanyai körzetben lakó tankötelesek oktatásának biztosítására az 51. §-ban megjelölt módok egyikének alkalmazását az érdekelték határozzák el. Ha az oktatás . . . nem lenne megfelelően biztosítható, a törvényhatósági közigazgatási bizottság utasítja a kir. tanfelügyelőt, hogy a tankötelesek oktatásának az ügyét az érdekeltékkel közvetlenül megindítandó tárgyalás útján rendezze”.⁴

Ha tehát egy tanyai körzetben az érdekelték az ottani tankötelesek oktatásának biztosítására vándortanító alkalmazását határozták el, akkor azokon a helyeken, ahol a tanítónak oktatnia kellett, az oktatás céljára megfelelő helyiségről és a tanítót egyik helyről a másikra szállító közlekedési eszközről (fuvarról) kellett gondoskodniuk. Ezek mellett biztosítani kellett a tanító számára a tanyai körzet legalkalmasabb helyén „megfelelő kerttel törvényszerű lakást”, a többi oktatóhelyen pedig egy-egy meghálásra (megszálásra) alkalmas szobát.

Az utasítás szerint „Ha a vándortanító alkalmazásával . . . járó összes költségek fedezése az érdekelt tanyai lakosokra (birtokosokra) aránytalanul súlyos megterhelést jelentene, az érdekelték a m. kir. vallás és közoktatásügyi minisztertől az oktatás biztosításához állami támogatást kérhetnek”. Az állami támogatás formája lehet: 1. állami elemi iskolai tanító kirendelése, 2. az alkalmazott tanító részére fizetékieskiegészítő államsegély engedélyezése, illetve 3. ingyenes vagy kedvezményes áru taneszközök adományozása, és kivételes esetben 4. visszatérítendő építési államsegély engedélyezése. Az utasítás azt is

² A m. kir. vallás és közoktatásügyi miniszternek 1922. évi 130 700 VIII/a. sz. rendelete az iskoláztatási kötelezettség teljesítésének biztosításáról szóló 1922. évi XXX. tc. végrehajtása tárgyában. Hivatalos Közlöny, 1923. január 16. 21.

³ A m. kir. vallás és közoktatásügyi miniszternek 1922. évi december hó 21-én 130 700 VIII/a. sz. alatt kiadott rendelete az iskoláztatási kötelezettség teljesítésének biztosításáról szóló 1921. évi XXX. tc. végrehajtása tárgyában. Melléklet a Hivatalos Közlöny 1923. é. 2. száma.

⁴ Uo. melléklet 23.

kiemelte, hogy a község, illetve város is kötelezhető a költségekhez való hozzájárulásra, „ha azt vagyoni helyzete megengedi”.⁵

A megválasztott vagy kinevezett vándortanítót minden esetben az illetékes törvényhatósági közigazgatási bizottság erősítette meg s a tanító a hivatalos esküt a kir. tanfelügyelő kezébe tette le. Oktató- nevelő munkájára pedig három tagból álló gondnokság (iskolaszék) ügyelt fel. Ennek tagjait azok a tanyai lakosok, illetve birtokosok választották, akik a tanyai tankötelesek oktatásával kapcsolatban felmerülő költségek egy részét viselték. A vándortanító alkalmazása következtében felmerülő költségeket évenként a gondnokság állapította meg, és a községi elöljáróság által a költségek viselésére kötelezett tanyai lakosok (birtokosok) állami egyenesadójára vonatkozóan rendelkezésre bocsátott adatok alapján meghatározta, hogy a költségekből egy-egy tanyai lakosra mekkora hányad esik.⁶

Végül a miniszteri utasítás a tanyán, a tanyai körzetben lakó tankötelesek oktatásának *hatósági* biztosítására utalt, amikor megfogalmazta, hogy ha „... a tanyán, tanyai körzetben lakó tankötelesek oktatásának biztosítására a megszabott határidőn belül egyáltalán nem történik intézkedés, avagy a foganatosított intézkedés nem megfelelő, ... és ha az oktatást a kir. tanfelügyelő az érdekelt tanyai lakosokkal illetve birtokosokkal közvetlenül megindított tárgyalás útján sem tudja biztosítani, akkor a törvényhatósági közigazgatási bizottság fölterjesztést tesz a vallás és közoktatásügyi miniszterhez, hogy a szükséghez képest 1) vándortanítás rendszeresítését, vagy 2) külön népiskola állítását rendelje el”.⁷

Sajnálatos módon a fentiek ellenére a vándoriskolák helyének kijelölése, megszervezése igen lassan haladt előre, hisz a tanyák, majorok, uradalmak lakóinak döntő része cseléd volt, s a családfő mindennapi megfeszített munkájának jövedelme a család emberi módon való ellátására is kevésnek bizonyult, éhbérnek számított. Így természetesen nem tudtak anyagiakat áldozni sem az iskolatelepítésre, sem pedig a tanító teljes ellátásának fedezésére.

Ugyancsak utalnunk kell az 1926. évi VII. tc-re,⁸ amely a kötelező népoktatás teljes végrehajtását kívánta biztosítani és egyebek között ún. *érdekeltségi népiskolák felállításáról gondoskodott*. Az idézett törvény 1. §-a szerint „A magyar nemzet jövőjébe vetett tántoríthatatlan hitéről és életerejéről azzal is tanúságot tesz, hogy művelődési színvonalának emelése céljából elsősorban a mezőgazdasági népesség, különösen az Alföld tanyai lakosságának gyermekei részére népiskolákat létesít és épít”. Ennek a célnak a megvalósítására érdekeltégi népiskolát lehetett felállítani ott, ahol legalább másfél, de legfeljebb négy km sugarú területen egy vagy több jogi személynek a birtokán szétszórta vagy tömörítve az utolsó három év átlagát számítva legalább 20 család vagy 30 mindennapi tanköteles lakott és a körzeten belül valamenyi tanköteles befogadására alkalmas más

⁵ Uo. 24.

⁶ Uo. 25.

⁷ Uo. 26.

⁸ Az 1926. évi VII. tc. a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenn tartásáról. Hivatalos Közlöny 1926. április 1.

iskola nem volt. Az iskola fenntartói a megjelölt területen birtokosok voltak, így annak fenntartását, minden terhét az érdekeltség (birtokos) viselte.⁹

Ez a törvény látszólag végre komoly intézkedéssel fordult a nép felé, jelentékeny érdeklődést és határozott szándékot tanúsítva. Mégis a törvényt, annak szellemét a gyakorlat zátonyra juttatta: nem hozta meg a remélt eredményt. Ennek okát részben abban látjuk, hogy 30 gyermek volt a legális kvóta. 29 tanuló sorsától a törvény eltekintett, holott magas számmal akadtak olyan tanyai szórványok, ahol nem volt együtt a megkívánt 30 gyermek. Ezen a vonalon tehát maradt minden a régiben.

Másik súlyos hibája volt a törvénynek, hogy az iskolaállítást illetően fellebbezési jogot adott az érdekelt birtokosoknak. Pl. Szabolcs megyében 83 földbirtokos közül csupán hármat sikerült a tanfelügyelőnek elkötelezni iskola felállítására, pedig 40–50 tanköteles gyermek is akadt egy-egy körzetben. Egyes földbirtokosok máról-holnapra a legkíméletlenebb módon szélnek eresztették sokgyermekes cselédeiket. Ha ez ellen netán valaki óvást emelt, az uraság arcátlanul odavetette: „Ugyan kérem, hol van az előírva, hogy én sokgyermekes cselédeket tartsak?”¹⁰ Ez a „történelmi osztály” a nép előtt a fáklyahordozás misszióját felcserélte a legmerevebb elzárkózással. Így a népoktatás fundamentális, jövőt építő nagy ügye megrekedt és elsorvadt a fellebbezések huzavonájában, időtlen labirintusában.

Ha a 30 gyermek és a szükséges kellékek szerencsésen együtt is voltak, még mindig módjukban volt az „uraknak” fellebbezni: ürügy, indok akadt, no meg a fiskálisok is iparkodtak az uraságok érdekeit védelmezni.

Jász-Nagykun-Szolnok megyében is hasonló állapotok uralkodtak. A tanfelügyelő véleménye szerint „mindenütt csak hűvös elutasítás, vagy a jobbik esetben a legképtelenebb közöny”.¹¹ Így történhetett meg az a szégyenteljes eset, hogy az országban mindössze 21 ún. érdekeltégi népiskola létesült.¹² Ezek a tényezők is nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a tanfelügyelők – más lehetőség híján – a sokkal gyengébb, színvonalaltalanabb, alkalmi jellegű állami vándoriskolák megszervezéséhez folyamodtak.

Az 1930-as évek második felében gyorsan terjedt a vándoriskolák szervezése, különösen azokban a megyékben, amelyek kiterjedt tanyavilággal rendelkeztek. Így például a debreceni tankerületi főigazgatóság területén Szolnok és Szabolcs megyét említhetjük. Szabolcs megye tanfelügyelője igen nagy reményeket fűzött a vándoriskolák létrehozásához. Joggal írta a tanügyi vezető 1937. április 8-i – a főispánhoz küldött – jelentésében, hogy „vármegyénkben az analfabétizmus terjedése gyökeresen meggátoltatik, az állástalan tanítók elhelyezésének súlyos problémája is könnyítve lesz”.¹³

⁹ Uo.

¹⁰ Köznevelés 1946. május 15. 8.

¹¹ Uo.

¹² Köznevelés 1947. február 1. 33. lap. Az említett 1926. VII. tc-nek még egy pontjára szeretnénk a figyelmet felhívni, amely az alábbiakat mondta ki: „Olyan külterületek érdekében, melyeknek tan-kötelesei a tanyák szétszórtságánál, a közlekedési viszonyok kedvezőtlenességénél vagy más oknál fogva tanyai iskola körül célszerűen nem csoportosíthatók, a beiskolázás biztosítása végett tanyai internátust, esetleg napközi otthont kell létesíteni.” Ez a valóban konstruktív tünő javaslat sajnos ekkor még nem realizálódott a gyakorlatban. (Hivatalos Közlöny, 1926. április 1. 72.)

¹³ Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár, Nyíregyháza (a továbbiakban: SzSzmL.) IV. B. 403. III/21. 1937. tanf. jel.

Az 1937/38-as tanévben a *VKM megkezdte a vándortanítók rendszeres alkalmazását.* Az 1937/38-as tanév elejétől a Nyírségben és Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében 35 vándortanító tevékenykedett. Hogy a kultuszminisztérium illetékes ügyosztálya közvetlen tapasztalatokat szerezzen ezeknek a vándortanítóknak a munkájáról s az ottani iskolai viszonyokról, 1938. április 29-én, 30-án és május 1-én Hertelendy Jenő miniszteri tanácsos, Bessenyei Lajos tankerületi kir. főigazgató, Tesléry Károly kir. tanfelügyelő, Drozdy Gyula a Néptanítók Lapja főszerkesztője, Wekerle Imre tanügyi fogalmazó és Révy Kornél tanügyi segédfogalmazó, a városok, községek vezetőinek kíséretében a debreceni tankerületi főigazgatóság területén meglátogatták a vándortanítókat. Nehéz helyzetükről a Néptanítók Lapja 1938. május 15-i számában maga Hertelendy Jenő számolt be: „... agyagos, sáros dűlőutak vezettek azokhoz a tanyákhoz, amelyekben a vándortanítók iskolája van berendezve. Ezeknek az ideiglenes szükségiskoláknak képe, kevés kivétellel ez: sárból épült, nádfedeles, ütött-kopott tanyaház, amelynek egyik szobáját foglalja el az iskola, a legtöbbnek padlója deszkából hevenyészett, de van földes és téglatalajú iskolaszoba is, amelynek egy, jobb esetben két kicsi ablakán szűrődik be a világosság. Több iskolában búboskemence terpszkedik a szokásos sárból épült padkával. A szobák 200–220 cm magasak. Bútorzatuk kecskelábú asztal deszkalapokkal, s a tanító számára kicsi asztal székkal, meg a fekete tábla. Ezekbe a kényszerszülte iskolákba csak a tanító leleményessége és jó izlése varázsolt némi csint és kedvességet. A vándortanítók a falakat történelmi faliképekkel s magukkészítette szemléltető képekkel díszítették. Egy-egy ilyen iskolaszobában 15–30 gyermek tanul. Van olyan iskolaszoba, amely egyúttal a tanító lakása is, amennyiben ágya az iskolában van elhelyezve: s csak függöny választja el a gyerekek asztalától, padjától.”¹⁴

A továbbiakban arról olvashatunk, hogy előfordul olyan vándortanító, akinek külön „szobája” is van: pl. a Karcag határában lévő „Keserves-dűlőben” tevékenykedő tanítónak. Erről így ír: „a nyitott tűzhelyű konyhából kezdetlegesen összeszegelt ajtó nyílik a tanítói szobába, amelyen egy középtermetű ember alig tud bejutni. Ez azelőtt a tanya tulajdonosának éléskamrája volt. A kamrából tanítói szobának előlépett helyiség 140–150 cm széles s mintegy 250 cm hosszú. A világosság csak egyetlen ablakszemecskén pislog a földes talajú kamrában. A tanító jóérzésére vall, hogy tiszta, izléseesen megvetett ágya alá deszkapadlót helyezett. Az ágy mellett egyetlen töröttlábú, rozoga szék, azon petróleumlámpa, egy két vezérkönyv és a Néptanítók Lapja. A falon polcos fogas, azon a tanító könyvei, ruhái.”¹⁵ Voltak természetesen többen olyanok, akiknek még kamraszoba sem jutott. Őket a tanyásgazdák, vagy a tanulók szülei hívták meg és szállásolták el nagyon szerény körülmények között.

Ugyancsak nehézségeket okozott a vándortanító *élelmezése*: „Rendszerint maga főz, vagy hideg ételt eszik. Némely helyen a tanyai asszonyok főzik meg ebédjét.” Természetesen szó esik a tanyai lakosoknak a tanítóhoz, az iskolához való ragaszkodásáról is. „Akad tanyásgazda, aki telket ajánlott fel iskola számára. Ez az iskolához, tanítóhoz való ragaszkodás, a józan tanyai nép minden szavából kiérezhető. Segítenek azzal amivel tudnak.” A továbbiakban arról olvashatunk, hogy az *iskolai mulasztások* minimálisak, hisz a „szülő

¹⁴ Néptanítók Lapja 1938. május 15. 378.

¹⁵ Uo. 379.

nem tartja vissza tanköteles gyermekét, de a gyermek sem marad otthon” – természetesen ha egyáltalán volt miben elmennie az iskolába.¹⁶

A karcagi tanyák vándortanítóinak iskolájában pl. *Drozdy Gyula* a Néptanítók Lapja főszerkesztője *kérte számon az eredményt*, s tapasztalatairól így számolt be: „Arra voltam kíváncsi, hogy a vándortanítók ilyen rövid idő alatt s ilyen nehéz viszonyok között mennyire alapozták meg az olvasás, írás és számolás további tanítását s mennyire fejlesztették azoknak a gyerekeknek ebbeli készségeit, akik már jártak iskolába. Az eredmény meglepő. A vándortanítók ezen a területen majdnem azt a fokot érték el, mint a kedvezőbb körülmények között lévő falusi vagy városi iskolákban elérnek. Ezt csak a tanítók-nak megfeszített, lelkiismeretes munkássága eredményezhette. . . . Örömmel tapasztaltam, hogy a tanítók a legfontosabb készségek elsajátításán kívül, valamennyi tárgyból tekintélyes anyagot dolgoztak fel s nemcsak ismereteket nyújtottak, hanem megfigyelni, okoskodni, következtetni is tanították a gyermeket . . . az anyag kiválasztása közben nagy figyelemmel voltak a tanyai gyermek életviszonyaira és jövőendő foglalkozásukra.”¹⁷

Az 1938/39-es tanév elején Hajdú megye külsőségi területét járták be az érdekeltek, hogy körzeteket jelöljenek ki a vándortanítóknak. Megállapították, hogy hol van rájuk nagyobb szükség, hol szeretné a közigazgatás, hol kívánja és könyörög értük a szétszórt, elhagyott tanyai nép. Három nap alatt az érdekeltek bejárták a megye tanyavilágát s ennek eredményeként 12 vándortanítói körzetet szerveztek, illetve készítettek elő. „A 12 körzet lakossága várja tehát szeretettel és vágyakozva az ő kulturmegváltóit, – a vándortanítókat – olvassuk a Néptanítók Lapjában – kik a hit, a hazaszeretet és tudás lobogó fáklójaképpen elűzik majd az ott terjengő szellemi sötétséget”.¹⁸ Természetesen ez a híradás kicsit túloz, misztifikál, de azzal egyetérthetünk, hogy minden településen várták és szeretettel fogadták ezeket a néptanítókat, akik valóban missziós küldetést teljesítettek.

1940-ben, amikor legtöbb volt a vándortanítók száma, Szabolcsban akkor is csak 18 tanító nyert ily módon állást. Az általuk oktatott gyermekek száma 1080 fő volt, de még mindig voltak körzetek, ahová ez az oktatási forma sem jutott el.¹⁹ 1941-ben a közoktatásügyi igazgatás egyszerűsítése tárgyában kiadott miniszteri utasítás ugyan megállapította, hogy „a vándortanítót – kívánságára – kétévi kifogástalan működés után belterületi iskolához kell áthelyezni”, de erre alig, vagy csak igen kivételes esetben került sor.²⁰

Ezek a heroikus küzdelmet folytató pedagógusok – mint láttuk – nem jutottak el minden tanköteleshez. Így a vándortanítói intézmény sem a tankötelezettség teljes megvalósulását, sem az állástalan tanítók elhelyezésének gondját nem oldotta meg.

* * *

¹⁶ Uo. 380.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Néptanítók Lapja 1938. október 1. 783.

¹⁹ SzszmL., Nyh. IV. B. 403 III/21. 1937. tanf. jelentés.

²⁰ Népiskolai rendeletek gyűjteménye (1940–41. évi pótkötet). Összeállította: Dezső Lipót, Bp. 1942. 65. lap, ill. Ruzshty-Rusztok Károly: Népoktatásügyi Közigazgatás, Kolozsvár, 1942. 105 l.

A múlt hibáinak és bűneinek felvázolásakor önként vetődik fel a kérdés, hogy mit tett a demokrácia a tanyai magyarságért? Cselekedni kellett egyrészt azért, mert az ellenforradalmi időszakból örökölt tanyai lakosság rovására amúgy is súlyos mulasztások, terhes hagyatékok maradtak ránk, másrészt pedig a felszabadulás után a földreform végrehajtását követően még inkább szaporodtak a tanyai szórvány-települések és nőtt azoknak a tanköteleseknek a száma, akik iskola nélkül maradtak. A megoldást szorgalmazták a főigazgatóságok, a megyék közigazgatási bizottságai, a tanfelügyelőségek, de a minimális tárgyi feltételek mellett személyi problémák is nehezítették a kérdés megnyugtató rendezését.

Egyes községek ismét felelevenítették a vándoriskolák megszervezésének gondolatát. Hajdú megyében elsőnek Nádudvar község előljárósága 1945. augusztus 2-án a kérésrel fordult a tanfelügyelőhöz, hogy a községtől 12 km-re lévő határrészen mintegy 30 tanköteles oktatására vándortanítót nevezzen ki.²¹

A Balmazújváros Darassa-pusztai szülők is szorgalmazták a tanítás megkezdését. 1945. szeptember elején a tanfelügyelőhöz fordultak a 90 tanköteles oktatása ügyében. Levelükben hangsúlyozták, hogy az egyik tanyaházban kis átalakítással ideiglenesen megoldható lenne a tanítás, csak éppen pedagógus nincs. Ezért a szülők följánlották, hogy „a tanítók részére biztosítanának egy-egy szobát, fűtést, normál áron ebédkosztot, tejet, tojást stb.”²²

Szolnok megye tanfelügyelője a karcagi tanyavilág egyik vándoriskolájához szintén tanerő kinevezését kérte a debreceni tankerület főigazgatójától. A Hajdú megyei népoktatási kerület vezetője egyik beszámolójában szóvá tette, hogy a nyirábrányi határban lévő haaneleki állami vándoriskolában, ahol 30 tanköteles volt, csak 1946. február 12-én kezdődhetett meg az oktatás tanító hiánya miatt.²³

Ekkor látott napvilágot a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium IV. ügyosztályának 1946 márciusában kiadott *36 406/1946. sz. utasítása*, amely hivatalosan is *lehetőséget adott vándoriskolák szervezésére*. Így pl. Debrecen tanyavilágában 5, Balmazújváros külsőségében 4 és Hajdúnánáson 2 vándoriskolát létesített a tanfelügyelő, aki – némi túlzással – azt jelentette felügyeleti hatóságának, hogy „ezzel Hajdú megye területén a tanyavilágban élő tankötelesek beiskolázása már a folyó iskolai évben csaknem teljes egészében biztosítva van”.²⁴

A kultuszminisztérium illetékes ügyosztálya is arra törekedett, hogy a szórványtelepüléseken a tankötelesek beiskolázását megoldja. Tehát azokon a helyeken, ahol elérhető távolságban nem volt iskola, de kisebb számban iskolakötelesek voltak, ott hivatalosan is vándortanító alkalmazásával, vagy a tanulóknak internátusba való gyűjtésével kívánták megadni a tanulás lehetőségét.²⁵

1946 októberében a vándoriskolák ügyében újabb kultuszminiszteri rendelet látott napvilágot: „Reformtörekvéseink során, amikor jobb iskolatípust és színvonalasabb nép-

²¹ Hajdú-Bihar megyei Levéltár, Debrecen (a továbbiakban: HBmL.) Hajdú vm. tanf. ir. 503/a. 1. cs. 1802/1945.

²² Uo. 2. cs. 2276/1945.

²³ HBmL. Tanker. főig. ir. 501/a. 9. cs. 4108/1945; Hajdú vm. tanf. ir. 503/a. 9. cs. 2288/1948.

²⁴ HBmL. Hajdú vm. tanf. ir. 503/a. 4. cs. 8/1947.

²⁵ Uo. 20. cs. 4487/1949: A tanfelügyelő 1946. április havi jelentése.

oktatást óhajtunk kimunkálni, nem szabad megfélekednünk a tanyák derék népéről. Ez az értékes népi réteg eddig mégis meg nem érdemelt mellőzésben részesült. Múlt és jelen osztoznak itt a felelősségben. Éppen ezért mindent el akarok követni, hogy a magyar fajnak ez az értékes népi rétege megfelelő nevelésben részesüljön.” A miniszter felhívta a vármegyei tanfelügyelők figyelmét, jelezzék, hogy hány vándoriskola felállítása szükséges, s hogy egyben jelentsék azokat a községeket, amelyeknek határában olyan tanköteles korú gyermekek élnek, akik a tanyai körzet részére kijelölt iskolát a nagy távolság miatt nem látogathatták: „Mindezekben a helyeken – olvassuk a dokumentumban – Szabolcs és Jász-Nagykun-Szolnok vármegye népiskoláihoz hasonlóan vándoriskolákat akarok megszervezni.”²⁶ E felhívás kapcsán Hajdú megye tanfelügyelője 1947. január elején azt kérte főhatóságától, hogy a tanyai szórványok beiskolázásához – a már meglévők mellett – 2–3 új vándoriskola felállítását engedélyezze. Egyben kérte az általános iskola és internátus céljára juttatott nyirábrányi gr. Szapáry, a téglási Dégenfeld és a balmazújvárosi Semsey-féle kastélyok kollégiummá való átalakítását, azzal indokolva, hogy népoktatási kerületében ezzel „a legtávolabb fekvő tanyai szórványokon élő tankötelesek beiskolázása is lehetővé válik”.²⁷

Bihar megyében mindössze 5 vándoriskola megszervezésére került sor: Nagyléta-Liget-tanyán, Derecske-Morgópusztán, Bagamér-Gyulatanyán, Geszt-Vátyontanyán és Kis-marja-Olgamajorban.²⁸

Közismert, hogy Szabolcs megye is nagy kiterjedésű, a legtöbb helyen nehezen megközelíthető tanyavilággal rendelkezett s a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium engedélyével 1946 őszén ott is újabb vándoriskolákat szervezettek. A tanfelügyelő 1947. január 7-én kelt, a főispánhoz címzett jelentésében kiemelte, hogy a VKM „a tanítás azonnali megkezdésével kapcsolatos teendők gyors és sürgős elintézésével engem megbízott”. Egyben jelezte, hogy 1947 januárjában 8 helyen kíván állami vándoriskolát megnyitni.²⁹

Tudunk nem egy olyan községről, amely maga kezdeményezte a vándoriskola megszervezését. Így például Nyíradony és Apagy képviselőtestülete azért szorgalmazta az iskola felállítását, mert a község külsőségi településein évről-évre nőtt az analfabéták száma.³⁰ Ezek is újabb tanúbizonyságai voltak annak, hogy a községek már kezdték magukénak érezni az iskolázás ügyét.

Országos vonatkozásban mintegy 1000 tanya és szórványtelepülés maradt ki a szervezett oktatásból, melyek kb. 250 tanyakörzetbe voltak összefoghatók. A vándortanító egy-egy körzetben választotta ki munkahelyét és az igényeknek, szükségleteknek megfelelően 2–3 hetenként váltogatta azt. Az ilyen rászoruló tanyai iskolakötelesek száma 1947 elején közel járt a tízezer főhöz s ezek valamennyien oly távol éltek a legközelebbi iskolától, hogy a rendszeres iskolába járásra képtelenek voltak.³¹

²⁶ Uo. 4. cs. 8/1947; Köznevelés 1946. december 1. 12.

²⁷ HBmL. Hajdú vm. tanf. ir. 503/a. 4. cs. 8/1947.

²⁸ Uo. Bihar vm. tanf. ir. 502/a. 23. cs. 1480–4/1948; 13. cs. 682/1947; 11. cs. 1479–4/1946; Tanker. főig. ir. 501/a. 13. cs. 603/1947.

²⁹ Uo. Tanker. főig. ir. 501/a. 35. cs. 4. F. 607/1947; 31. cs. 4722/1946.

³⁰ SzSzml. Alispáni ir. 8928/1947; 1608/1947.

³¹ Köznevelés 1947. február 1. 33–34.

A vándoriskolák *berendezés és felszerelés tekintetében* igen-igen elmaradtak a korabeli iskolákhoz viszonyítva. A minisztérium is csak annyit írt elő, hogy „a vándoriskola alkalmas helyiségét, annak legegyszerűbb berendezését, fűtését, takarítását, továbbá a vándortanító pihenőhelyét eleve és kellő formában biztosítani kell. Szükség esetén a vándoriskolának megfelel egy tisztesebb cselédszoba is, amely egyúttal a vándortanító lakásául is szolgál. Berendezése a legegyszerűbb: deszkából ácsolt asztal és lócák, valamint egy falitábla és egy fekvőágy.”³²

Ennek alapján a tanfelügyelők konkrétan előírták az érdekelt községi elöljáróságoknak, hogy miről kötelesek gondoskodni. Így pl. „egy nagyobb tanyai szobáról iskola céljára, egy kisebb szobáról a tanító számára, de lehet egy helyiség mindkét célra, egy hosszú asztalról vagy padról, az asztalhoz szükséges ülőhelyekről, lócáról a tanulók számára, egy kis asztalról a tanító részére egy székkal, egy szekrényről az iskolai felszerelések, esetleg a tanító ruházata számára, egy ágyról a tanító számára, egy iskolai falitábláról, az iskola fűtéséről, takarításáról”.³³

A fentiek vállalásáról a községi képviselőtestületnek kellett döntenie s a határozatot a tanfelügyelőnek megküldeni. A tanfelügyelő csak ezután tehetett konkrét lépéseket a vándoriskola életrehívása ügyében. A vándoriskola fűzet- és írószerellátásáról, a térképek, szemléltető képek készítéséhez alkalmas papír juttatásáról a minisztérium gondoskodott.

Sajnos, nem egy esetben az iskola megszervezése után már problémák adódtak. Például a község által kijelölt iskolahelyiséget, vagy épületet később megosztották, vagy más célra is felhasználták. Erről panaszkodott a nagyléta-ligettanyai vándoriskola tanítója, hogy az iskola céljára kijelölt épület egy részét át kellett engednie gulyás lakásnak. A tanfelügyelő hiába kérte a nagylétei község elöljáróságát a gulyás lakás más helyen való kijelölésére és az iskola támogatására, érdemi intézkedés nem történt.³⁴

A körzeti iskolafelügyelők is nemegyszer rendkívül siralmas állapotokról számoltak be. A tiszacsegei kismajorban „iskolai tábla nincs s a tanító és a gyerekek a szekrény ajtaján és oldalán írnak és számolnak”.³⁵ A Hajdúnánáshoz tartozó vidi vándoriskola „egy istállóépületben van elhelyezve. A tanító az iskola földjét ujjnyi vastagon sárgahomokkal szórta be. Így a szemlélő el is felejtene, hogy istállóban van, ha nem érezné az erős istállószagot, melyet a falak árasztanak magukból és nem látná a lyukakat, melyek patkányok ki- és bejárására szolgálnak . . . A tanító éjjeli szállást az iskolától negyedik tanyában talált, ahol egy kisméretű szobában négy felnőttel együtt alszik.” Ennél is szomorúbb képet mutatott az ugyancsak hajdúnánási pusztai vándoriskola, amely egy elhagyott szalmatető s pajtában volt elhelyezve: „szűk belsejében két kecskelábú asztalt szorosan körülveve ül 34 tanuló. Az egész iskola felszerelése egy falra akasztott kicsi tábla, melynek a tanulók fele háttal ül” – írja az iskolafelügyelő.³⁶ A harkányi tanyacsoport iskolájában is „gyalulatlan lócákon ülnek a gyerekek . . . A kecskelábú asztalt és a sarokban álló priccset, mellyen éjjel a

³² HBmL. Tanker. főig. ir. 501/a. 31. cs. 4722/1946.

³³ Uo. Bihar vm. tanf. ir. 502/a. 11. cs. 1479–4/1946; Derecskei áll. polg. fiúiskola jkv-e. VIII. 108/b. 1. cs. 49–1/1947. 366.

³⁴ Uo. Bihar vm. tanf. ir. 502/a. 13. cs. 603/1947.

³⁵ Uo. Hajdú vm. tanf. ir. 503/a. 4. cs. 10–3/1947.

³⁶ Uo. 4. cs. 10–13/1947; Debreczen 1947. május 18. 2.

tanító alszik, a helyi ács tákolta szívességből. A gyerekek . . . együtt küzdenek a tudásért tanítójukkal, aki már nemcsak tanítójuk, hanem legjobb barátjuk is. Az egész tanya barátja. Hozza-viszi a környező tanyák híreit. Segít adóbevallást és levelet írni . . . Aztán két hét múlva megy tovább. Egy másik tanyára. S ezek a gyerekek a feladott leckéket végzik, amíg visszatér. Vasárnaponként talpal egyik helyről a másikra, hogy ne veszítsen egy tanítási napot se.³⁷

A nehéz és mostoha körülmények közepette gyakori volt a *nevelők évközi fluktuációja*, s így nem egy vándoriskola tanerő nélkül maradt.³⁸ Ezzel szemben olyan esetről is tudunk, ahol szülői értekezlet tartására is sort kerített a nevelő. Például a Hajdúböszörményhez tartozó kispárodai vándoriskola tanítója 1946 novemberében mintegy 30 szülő előtt az iskolabajárás fontosságáról, májusban pedig a család és iskola együttműködéséről, a fakultatív hitoktatás lényegéről beszélt. Jelzése szerint a szülők a megbeszélések iránt nagy érdeklődést és aktivitást mutattak.³⁹

Milyen érdemi, tartalmi munka folyt ezekben az iskolákban? Elég változatos. Ahol a feltételek kedvezőbbek voltak ott eredményesebb, máshol kevésbé eredményes. Közrejátszott természetesen a tanító hivatásszeretete, lelkesedése, esztétikai érzéke. Nem egy helyen maga készítette a szemléltető eszközöket és képeket, s az elhagyott kis helyiségeket kellemes tanteremmé varázsolta.

Azt is láttuk, hogy ezek az iskolák a késő őszi hónapokban vagy a tél elején indultak s tavasszal már be is kellett fejezni munkájukat. Ezért a felügyeleti hatóság is csak annyit írt elő, hogy „a szűkített szorgalmi időre helyi tanmenetet kell készíteni, ami elsősorban a tanulók számához igazodjék. Ugyanis 25–30 tanuló esetében egy helyben folyamatosan, kisebb (8–15) tanulólétszám mellett pedig 2–2 hetenként váltakozva a körzet más-más pontjain, vagy esetleg a szomszédos körzetben tanítson a vándortanító. A közbeeső vasárnapokon tegyen ellenőrző látogatást első csoportbeli növendékeinél.”

A tanyavilágban a tanító és növendéke között általában igen eredményes, bensőséges kapcsolat alakult ki. A legszükségesebb alapismeretek elsajátíttatásába mindenütt kellő eredményt mutattak fel a vándortanítók, akik reggeltől estig végezték áldásos tevékenységüket. A felügyeleti hatóság is annak a reménynek adott kifejezést, hogy „az előrehaladott idő ellenére is még mindig hatékonyan kapcsolódhatnak be új vándoriskoláink népi kultúránk szolgálatába”.⁴⁰

Ezek a vándoriskolák küldetést, „missziót” töltöttek be, ezért a felügyeleti hatóság az itt tanító pedagógusokat három évi vándortanítói működés után kívánságuknak megfelelően belterületi többtanerős iskolába kívánta alkalmazni. Ez önmagában nemes gesztus volt, de kevesek élhettek a lehetőséggel. A három év borzalmas hosszú időnek bizonyult. Az egyik körzeti iskolafelügyelő például így írt a tanító helyzetéről. „A tanító helyzete egyenesen megrendítő és elszomorító. Mikor eljön az este, a tanító a két kecskelábú asztalt összetolja, egy fél zsákot szalmával megtömve párna gyanánt feje alá teszi s az asztaltetőn ruhástól feküdve, kis kopott, rövid téli kabátjával takarózva tölti el az éjszakáját. Az elhagyott tanyavilágban rendes étkezéshez sem tud jutni, legtöbb esetben azon a

³⁷ Köznevelés 1947. febr. 1. 40.

³⁸ Hajdú vm. tanf. ir. 503/a. 7. cs. 3918/1947; 5. cs. 1530/1947.

³⁹ Uo. 4. cs. 10–15/1947. sz. irat hátoldalán.

⁴⁰ Tanker. főig. ir. 501/a. 31. cs. 4722/1946.

kenyéren és száraz koszton él, amit Debrecenben lakó szegény özvegy édesanyjától hord ki vasárnaponként.”⁴¹ A Köznevelés 1947. február 1-i száma is arról ad hírt, hogy a vándortanító „. . . ruhája foltos, de szemében az áldozatos és készséggel vállalt munka szeretetének tüze ég. Fiatalember, mint a többi vándortanító . . . Ő járja télen, ősszel és tavasszal a tanyák sáros és havas útjait, mezítlábas tanyai parasztyerek helyett, akiknek eddig kétszer kellett megtenniök az utat a kilométerekre fekvő falu iskolájába. Most már a tanító megy hozzájuk. Viszi az ingyen tankönyvet, füzetet, írószert, a palatáblát és a krétát a szegényes tantermekbe. Néhol csak fehérre meszelt istálló, üres raktár az iskola. De ez is jó ideiglenesen azoknak, akik nagyon akarnak tanulni.”⁴²

A nehézségek, problémák ellenére is megállapíthatjuk, hogy a szórványtelepüléseken nemcsak a gyermekek, hanem a felnőttek számára is az egyetlen világító lámpást a vándortanítók, a vándoriskolák jelentették. Az 1947/48-as tanévben a vándoriskolák száma csökkent. Nem azért, mert nem volt rájuk szükség, hanem a kormányzat mind jobb feltételeket, körülményeket biztosított a tanyák és szórványtelepek gyermekeinek oktatására, nevelésére. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium helyesen ismerte fel, hogy „a korforduló választó vonalán a szórványokon élő magyarság is benyújtja elsüllyesztett számláját a nemzetnek és nekünk adatott a törlesztés szent kötelessége”.⁴³

Ekkor már a VKM is látta, hogy a vándoriskola csak jószándékú átmeneti intézmény s „a demokrácia hamarosan eljut odáig, hogy a magyar tanyavilágnak új és modern, állandó iskolahajlékot építhet”.⁴⁴ 1947 elején ez még ugyan csak jámbor óhaj volt, bár a lehetőségek mindinkább javultak. A vándoriskolák helyett a korszerűbb, jobb tanulóotthonokat kezdték szervezni a tanfelügyelők. Az 1945/46-os tanévben az országban *kilenc tanulóotthon létesült*. 1946 után viszont mind határozottabb irányt vett népi demokratikus államunk a szocializmus felé s ezzel összefüggésben javultak a közoktatás feltételei is. Így az 1947/48-as tanévben Bihar megyében a komádi (350 fővel) és az okányi (30 fővel), Hajdúban a nyirábrányi (28 fővel), a tiszacsegei és a balmazújvárosi általános iskolai tanulóotthon kezdte meg munkáját.⁴⁵

Az iskolák államosítása után újabb lehetőségek adódtak. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a kultuszminiszter az 1948/49-es iskolai év kezdetén 141 általános iskolai tanulóotthon megnyitását tervezte.⁴⁶ Ezzel nemcsak az iskolák tárgyi felszerelése lett korszerűbb, de a tanulás feltételei is jobbakká lettek, elmélyültebb és eredményesebb tartalmi munka folyt, nem is beszélve a tanerőellátottságról s a pedagógusok kulturáltabb körülmények között való elhelyezéséről, amely az oktató nevelő munka minőségét javulásra eredményezte.

⁴¹ Hajdú vm. tanf. ir. 503/a. 4. cs. 10–13/1947.

⁴² Köznevelés 1947. február 1. 40.

⁴³ Hajdú vm. tanf. ir. 503/a. 4. cs. 10–13/1947.

⁴⁴ Köznevelés 1947. február 1. 40.

⁴⁵ HBmL. Tanker. főig. ir. 501/a. 46. cs. 3516/1947. Bihar vm. tanf. ir. 502/a. 16. cs. 2049/1947; 23. cs. 1480–4/1948; Hajdú v. tanf. ir. 503/a. 9. cs. 2288/1948; 9. cs. 5240/1947; Tiszántúli Néplap 1948. június 29. 3.

⁴⁶ HBmL. Bihar vm. tanf. ir. 502/a. 24. cs. 1690–1/1948. a VKM 94824/1948. IV. sz. rendelete.